

DOI: <https://doi.org/10.31110/consensus/2024-04/141-154>

УДК (UDC) 929 : 378.4.091.113 (477.52)

**DIRECTOR OF THE SUMY STATE PEDAGOGICAL INSTITUTE DMYTRO NUKALOV:
STROKE TO THE BIOGRAPHY AGAINST THE BACKGROUND OF THE DAY**

Yaroslav Kushch*
Eduard Semeshyn**

Abstract

Based on an extensive range of archival sources, the article reflects the biography of Dmytro Nukalov, a graduate and director of the Sumy State Pedagogical Institute. The study aims to comprehensively reconstruct the biography of D. Nukalov as an educator, scientist, and manager and outline promising directions for further research.

The scientific novelty of the study lies in the fact that D. Nukalov's life story has, for the first time, become the subject of an independent, comprehensive scientific investigation. Highlighting the life path of this figure is significant for studying the past of the Sumy region, particularly in the context of educational history.

The methodological basis of the study is the biographical method, utilizing the principles of scientific objectivity, historicism, and a combination of systemic and regional approaches aimed at a critical scientific analysis of a complex of historical sources.

Conclusions. The study of D. Nukalov's life path emphasizes the necessity of integrating his biography into the broader context of Soviet educational policy, political repression, and ideological pressure. This allows for a deeper understanding of the interaction between the individual and society under a totalitarian regime.

Analysis and introduction into circulation of a wide range of archival documents allowed us to sufficiently reconstruct the life and work of D. Nukalov. It was established that he spent most of his life (1931–1941, 1943–1954) working in Sumy, where he held prominent teaching, administrative, and party positions. Particular attention is given to his socio-political activities, scholarly pursuits, teaching at the Sumy Mechanical Engineering College (March 1934 – January 1939), and managing the Sumy State Pedagogical Institute (July 1940 – September 1941 and November 1944 – September 1948). In the general context of the biography, the contribution of D. Nukalov as the head of the institute to its development and functioning in the post-war period is determined. The primary cause of the destruction of his career and life has also been revealed.

Keywords: Dmytro Nukalov, Sumy State Pedagogical Institute, director, pedagogical education, teacher, history of education

* PhD student at the Department of History of Ukraine Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko, Sumy, Ukraine. E-mail: yarobush@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-6474-5062>

** Master of History, independent researcher, Romny, Ukraine. E-mail: edvardhannover@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5022-203X>

ДИРЕКТОР СУМСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО ІНСТИТУТУ ДМИТРО
НУКАЛОВ: ШТРИХИ ДО БІОГРАФІЇ НА ТЛІ ДОБИ

Ярослав Куц*

Едуард Семешин**

Анотація

На підставі опрацювання широкого кола архівних джерел у статті відображено біографію випускника та директора Сумського державного педагогічного інституту Дмитра Нукалова. **Мета дослідження** полягає у комплексній реконструкції біографії педагога, науковця, управлінця Д. Нукалова та визначення перспективних напрямків для подальших пошуків.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що життєпис Д. Нукалова вперше став об'єктом окремого комплексного наукового дослідження. Висвітлення життєвого шляху цієї постаті має вагоме значення у вивченні минулого Сумщини, зокрема, історії освіти.

Методологічною основою дослідження слугує біографічний метод, з використанням принципів наукового об'єктивізму, історизму, поєднання системного та регіонального підходів, спрямованих на науково-критичний аналіз комплексу історичних джерел.

Висновки. Вивчення життєвого шляху Д. Нукалова полягає у необхідності інтеграції його біографії в широкий контекст радянської освітньої політики, політичної репресивності та ідеологічного тиску, що дозволить глибше зрозуміти взаємодію особистості й соціуму в умовах тоталітарного режиму.

Аналіз та введення в обіг широкого кола архівних документів дозволило в достатній мірі реконструювати життя та діяльність Д. Нукалова. Встановлено, що більшу частину свого життя (1931–1941 рр., 1943–1954 рр.) він працював у м. Суми, де обіймав високі викладацькі, адміністративні та партійні посади. Особлива увага сконцентрована на громадсько-політичній діяльності, наукових пошуках, викладанні у Сумському машинобудівельному технікумі (березень 1934 р. – січень 1939 р.), управлінні Сумським державним педагогічним інститутом (липень 1940 р. – вересень 1941 р. та листопад 1944 р. – вересень 1948 р.). У загальному контексті біографії визначено внесок Д. Нукалова, як очільника інституту, в його розбудову та функціонування у повоєнний період. Розкрито основну причину руйнації кар'єри та життя досліджуваної особистості.

Ключові слова: Дмитро Нукалов, Сумський державний педагогічний інститут, директор, педагогічна освіта, педагогічний працівник, історія освіти

Цитування: Куц, Я. & Семешин, Е. (2024). Директор Сумського державного педагогічного інституту Дмитро Нукалов: штрихи до біографії на тлі доби. *Консенсус*, 4, 141–154.

URL: <https://konsensus.net.ua/index.php/konsensus/article/view/137>

* аспірант кафедри історії України Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка, Суми, Україна. Е-mail: yarobush@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-6474-5062>

** магістр історії, незалежний дослідник, Ромни, Україна. Е-mail: edvardhannover@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5022-203X>

Постановка проблеми. Біографічні пошуки залишаються одним із ключових напрямів у мікроісторії. Особливий інтерес викликають діячі освітньої сфери першої половини ХХ ст., які відігравали важливу роль у формуванні системи освіти УРСР в умовах складної політичної ситуації. Серед них варто виокремити постать Д. Нукалова, чия діяльність як науково-педагогічного працівника та керівника Сумського державного педагогічного інституту, мала суттєвий вплив на розвиток освіти в регіоні. Недостатня увага до цієї особистості в історіографії підкреслює актуальність даного дослідження.

Аналіз публікацій та джерельної бази. Історія освіти першої половини ХХ ст. займає вагомe місце у сучасній українській історіографії. Наукові пошуки з обраної авторами проблеми відсутні та представлені декількома працями, в яких стисло висвітлені окремі факти з життя досліджуваної особистості. У монографії Л. Корж, присвяченій історії становлення Сумського державного педагогічного університету¹, постать Д. Нукалова згадується в переліку очільників установи. У дослідженнях В. Бугрія² частково висвітлені студентські роки Д. Нукалова, керівництво навчальним закладом та його викладацька діяльність (зокрема, вперше оприлюднена назва дипломної роботи, відомості про наукову та суспільно-політичну діяльність у повоєнні роки). Зауважимо, що дослідником вказані недостовірні відомості про причини звільнення Д. Нукалова з посади директора педінституту³. У колективній публікації С. Авхутської, Е. Семешина подано стислу біографічну довідку досліджуваної постаті⁴.

Джерельною базою даного дослідження слугують матеріали Державного архіву Сумської області. У фонді Р-2817 «Сумський державний педагогічний інститут ім. А. С. Макаренка», виявлено характеристики на Д. Нукалова та його дружину, заяви, довідки, кадрові розпорядження, відомості про наукову діяльність, списки з біографічними відомостями довоєнного та повоєнного часу. Фонд Р-7720 представлений книгами РАГС (Реєстрація актів громадянського стану), у яких містяться дані про сімейний стан досліджуваної постаті. Матеріали фонду Р-3034 «Сумський машинобудівний коледж» висвітлюють період викладацької діяльності

¹ Корж Л.В. Історія становлення і розвитку Сумського державного педагогічного університету ім. А.С. Макаренка. Суми: Редакційно-видавничий відділ СДПУ, 1999. 88 с.; Корж-Усенко Л.В. Сумський державний педагогічний університет ім. А.С. Макаренка: досвід, реалії, перспективи. Суми: СумДПУ, 2009. 215 с.

² Бугрій В. Відновлення організаційних засад історичної науки у педагогічних інститутах України (друга половина 40-х рр. ХХ ст.). *Історична пам'ять*. 2019. Вип. 41. С. 66-72; Бугрій В.С. Історична освіта і наука в Сумському державному педагогічному університеті імені А.С. Макаренка (1924-2019) : монографія. Суми: ФОП Цьома С.П., 2023. 335 с.

³ Бугрій В.С., Ярош Н.В. Повоєнні реалії повсякденного життя викладачів кафедр історії Сумського педагогічного інституту (друга половина 40-х – початок 50-х рр. ХХ ст.). *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського*. Серія: Історичні науки. 2020. Т. 31 (70). № 1. С. 8-12.

⁴ Авхутська С.О., Семешин Е.В. Професорсько-викладацький склад історичного факультету Сумського педагогічного інституту (1938-1956). *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського*. Серія: Історичні науки. 2020. Том 31 (70). № 4. С. 1-8.

в цьому закладі. Особливо цінні матеріали фонду П-1690 «Первинна організація КП(б)У Сумського державного педагогічного інституту ім. А. С. Макаренка», репрезентовані у формі протоколів партійних зборів, на яких обговорювалися поточні політичні теми та розгляд його персональної справи. Окремі факти досліджуваної теми розміщені в газеті «Більшовицька зброя».

Виклад основного матеріалу. Дмитро Юхимович Нукалов народився 22 листопада 1909 р. у с. Тьоткіно Глушковського району Курської губернії. Згідно анкетної відомості студента, походив із сім'ї селян-бідняків. Відомостей про батьків та дитинство не знайдено. Після здобуття початкової освіти, працював у кооперації с. Тьоткіно⁵. За станом здоров'я знятий з військового обліку⁶. У 1927 р. переїхав до м. Суми⁷. 1 квітня 1931 р. вступив до Сумського інституту соціального виховання на соціально-економічний відділ (нині Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка). У 1931 р. педагогічну практику проходив в одній з семирічок міста, а 1932 р. – Сумському медичному технікумі та Вечірньому комуністичному виші⁸. Відвідував мовно-літературний гурток, що діяв при інституті⁹.

Рис. 1. Дмитро Нукалов, 1937 р.
(фото із експозиції музею
Машинобудівного фахового коледжу
СумДУ, публікується вперше)

19 лютого 1932 р. рішенням Сумського міського партійного комітету (далі – МПК) його було прийнято до лав КП(б)У (партквиток № 3293542)¹⁰. Він брав активну участь у громадській роботі. 29 вересня 1933 р. наказом директора інституту Л. Кошко премійований 30 крб. «за ударну роботу на селі та підсобному господарстві інституту та за участь у підготовці до нового навчального року»¹¹. 26 січня 1934 р. на засіданні бюро МПК було прийняте рішення відрядити до 9 «проривних колгоспів» організаційно-пропагандистські групи, одну з яких очолив Д. Нукалов¹². У січні того ж року рекомендований МПК на посаду завідувача кабінетом партійної освіти Сумського навчального комбінату¹³.

⁵ Державний архів Сумської області (далі – ДАСО). Ф. Р-2817. Оп. 1. Спр. 270. Арк. 398зв. – 399.

⁶ ДАСО. Ф. Р-7641. Оп. 1, Спр. 890. Арк. 93в.

⁷ ДАСО. Ф. П-1690. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 62.

⁸ ДАСО. Ф. Р-2817. Оп. 1. Спр. 98. Арк. 47–47зв.

⁹ ДАСО. Ф. Р-2817. Оп. 1. Спр. 234. Арк. 24зв.

¹⁰ ДАСО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 178.

¹¹ ДАСО. Ф. Р-2817. Оп. 1. Спр. 235. Арк. 283в.

¹² ДАСО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 28. Арк. 40.

¹³ ДАСО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 28. Арк. 83, 96.

Наказом директора Сумського педагогічного інституту І. Семенова від 30 квітня 1934 р. Д. Нукалов відзначений грамотою та занесений до «червоної книги інституту» за високі показники в академічній роботі та активну участь у громадсько-політичній роботі¹⁴. Керівництвом інституту охарактеризований наступним чином: «Під час навчання виявив сумлінне ставлення до роботи в наслідок чого успішність – добра. Працював секретарем колективу ЛКСМ інституту. Витриманий, дисциплінований. Політичний настрої здоровий. Відношення до колективу гарне»¹⁵. 1 липня 1934 р. захистив дипломну роботу на тему: «Вчення Леніна про переростання буржуазно-демократичної революції в соціалістичну» на оцінку «добре» отримавши кваліфікацію вчителя історії середньої школи¹⁶. З метою подальшого призначення на роботу за спеціальністю направлявся у розпорядження Велико-Писарівського відділу народної освіти¹⁷.

У студентські роки Дмитро Нукалов зустрів свою дружину Надію Григорівну Зінченко, яка народилася 17 вересня 1912 р. у с. Ракитне, Ракитянського району Белгородської губернії у родині робітника Ракитянського цукрозаводу. До 24-річного віку ідентифікувала себе україркою, після – росіркою¹⁸. Із квітня 1931 р. до липня 1934 р. навчалася на агробіологічному відділі Сумського педагогічного інституту. Позапартійна. Працювала лектором навчального комбінату, хімічного технікуму, бібліотекаром будівельного технікуму у м. Суми¹⁹.

Подружжя мало п'ятеро дітей: доньок Євгенію (25 лютого 1935 р. н.)²⁰, двійню Ганну та Катерину (15 листопада 1936 р. н.), які померли під час народження²¹, Людмилу (2 квітня 1938 р. н.)²² та сина Олександра (15 червня 1939 р. н.)²³.

21 березня 1934 р. Д. Нукалов, ще будучи студентом, був призначений на посаду завідувача навчальної частини робітничого факультету Сумського машинобудівельного технікуму²⁴. Викладав навчальні дисципліни «Історія народів СРСР», «Нова історія» на робітфаці та технікумі²⁵. 6 листопада 1935 р. (до 18-річчя більшовицького перевороту) нагороджений кишеньковим годинником та грамотою «За краще проведення освітнього процесу»²⁶. Окрім викладацької роботи

¹⁴ ДАСО. Ф. Р-2817. Оп. 1. Спр. 235. Арк. 87–88.

¹⁵ ДАСО. Ф. Р-2817. Оп. 1. Спр. 104. Арк. 10.

¹⁶ ДАСО. Ф. Р-2817. Оп. 1. Спр. 233. Арк. 108; Спр. 98. Арк. 47–47зв.

¹⁷ ДАСО. Ф. Р-2817. Оп. 1. Спр. 237. Арк. 8.

¹⁸ ДАСО. Ф. Р-2817. Оп. 1. Спр. 55. Арк. 22; Ф. Р-7720. Оп. 24. Спр. 227. Арк. 91; Спр. 254. Арк. 205.

¹⁹ ДАСО. Ф. Р-2817. Оп. 1. Спр. 55. Арк. 21–25зв.; Ф. Р-7720. Оп. 24. Спр. 254. Арк. 205зв.; Спр. 294. Арк. 216зв.; Ф. Р-7641. Оп. 1. Спр. 891. Арк. 13.

²⁰ ДАСО. Ф. Р-7720. Оп. 24. Спр. 227. Арк. 91–91зв.

²¹ ДАСО. Ф. Р-7720. Оп. 24. Спр. 254. Арк. 205–206зв.

²² ДАСО. Ф. Р-7720. Оп. 24. Спр. 294. Арк. 216–216зв.

²³ ДАСО. Ф. Р-7720. Оп. 24. Спр. 318. Арк. 56–56зв.

²⁴ ДАСО. Ф. Р-3034. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 573.

²⁵ ДАСО. Ф. Р-3034. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 184, 339, 1118, 1234; Спр. 4. Арк. 371, 446.

²⁶ ДАСО. Ф. Р-3034. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 249.

перебував на постах: секретаря партійної²⁷ та комсомольської організацій²⁸, голови екзаменаційної комісії з соціально-економічних дисциплін²⁹, завідувача історичним кабінетом технікуму³⁰. У період відрядження чи тарифної відпустки директора технікуму, неодноразово призначався виконувачем його обов'язків³¹. Зокрема, на час військових зборів директора О. Булановича, із 24 червня до 7 жовтня 1938 р. Д. Нукалов керував навчальною установою³². Поряд з цим викладав у середній школі № 65 південної залізниці³³, очолював профспілку робітників початкової і середньої школи³⁴. Публікувався у місцевій газеті «Більшовицька зброя» з дописами на громадсько-політичну³⁵ та краєзнавчу тематику³⁶.

5 серпня 1937 р. Д. Нукалов надавав свідчення в справі репресованого сусіда по будинку (вул. Леніна, 28), колеги, завідувача навчальною частиною Сумського машинобудівельного технікуму Миколи Лугачова. У своїх свідченнях вказував на невинуватості обвинуваченого. Після розстрілу М. Лугачова³⁷, його дружину М. Лукінську на деякий час прихистила у своїй квартирі родина Нукалових³⁸.

1 лютого 1939 р. Д. Нукалов звільнився за власним бажанням з машинобудівельного технікуму та перейшов на посаду секретаря Сумського обкому ЛКСМУ з пропаганди³⁹. У складі спеціальної комісії займався розглядом матеріалів на поновлення раніше виключених осіб із комсомолу та вирішенням різного роду питань освітніх установ області⁴⁰.

Наказом Наркома освіти УРСР С. Бухало № 3399 від 18 липня 1940 р. Д. Нукалова з 22 липня 1940 р. призначено директором Сумського державного педагогічного інституту⁴¹. Із наближення лінії фронту німецько-радянської війни, 15 вересня 1941 р. він із сім'єю та частиною інших викладачів був евакуйований у м. Чкалов (нині м. Оренбург рф) де обіймав посади завідувача районного відділу освіти та завідувача сектором пропаганди Чкаловського обкому ВКП(б)⁴². Упродовж березня–квітня 1943 р. працював першим секретарем Миропільського райкому

²⁷ ДАСО. Ф. Р-3034. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 665.

²⁸ ДАСО. Ф. Р-3034. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 1061.

²⁹ ДАСО. Ф. Р-3034. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 338, 679.

³⁰ ДАСО. Ф. Р-3034. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 199, 446, 480.

³¹ ДАСО. Ф. Р-3034. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 628, 684, 692, 714.

³² ДАСО. Ф. Р-3034. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 120, 238.

³³ Нукалов Д. Голосуємо за позику оборони. *Більшовицька зброя*. 1937. 20 червня. № 139. С. 2.

³⁴ Фіширович А. Ліквідувати неписьменність. *Більшовицька зброя*. 1937. 12 липня. № 159. С. 4.

³⁵ Нукалов Д. Комсомол – провідний директив комуністичної партії. *Більшовицька зброя*. 1939. 18 вересня. № 200. С. 2.

³⁶ Нукалов Д. Селянські виступи на Сумщині в 1905 році. *Більшовицька зброя*. 1940. 22 січня. № 18. С. 2.;

Нукалов Д. З давнього минулого м. Суми. *Більшовицька зброя*. 1938. 6 червня. № 128. С. 4.

³⁷ ДАСО. Ф. Р-7641. Оп. 1. Спр. 890. Арк. 9–10, 20–21.

³⁸ ДАСО. Ф. Р-7641. Оп. 1. Спр. 891. Арк. 14.

³⁹ ДАСО. Ф. Р-3034. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 446, 480; Ф. П-1690. Оп. 1. Спр. 12. Арк. 71.

⁴⁰ ДАСО. Ф. П-413. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 79, 86, 92.

⁴¹ ДАСО. Ф. Р-2817. Оп. 1. Спр. 253. Арк. 32.

⁴² ДАСО. Ф. П-1690. Оп. 1. Спр. 12. Арк. 71.

КП(б)У, квітня–травня 1943 р. – виконував обов'язки головного редактора газети «Більшовицька зброя»⁴³. В одній із своїх статей він закликав до збирання врожаю для потреб Червоної армії та нищівної боротьби із саботажниками⁴⁴.

Із 2 вересня 1943 р. працював другим секретарем Сумського міського комітету КП(б)У із зарплатнею 3300 крб на місяць⁴⁵. 12 вересня виступав з промовою на урочистому мітингу в міському парку, присвяченому звільненню міста від німецьких військ⁴⁶. 17–26 вересня 1943 р. очолював роботу міської комісії з метою сприяння надзвичайній комісії по встановленню і розслідуванню злочинів німецьких загарбників та обліку заподіяних ними збитків⁴⁷.

Наказом НКО УРСР П. Тичини № 452 від 11 листопада 1944 р. Д. Нукалова повторно затверджено на посаду директора Сумського педінституту та викладача історії УРСР кафедри історії СРСР⁴⁸. Окрім адміністрування навчальним закладом, брав активну участь у громадсько-політичному житті регіону та науковій діяльності. У січні 1946 р. відзначалася добре організована робота Д. Нукалова на четвертій виборчій дільниці м. Суми при підготовці виборів до Верховної Ради УРСР⁴⁹. У місцевій пресі виходили його науково-популярні статті, присвячені роботі Сумського державного педагогічного інституту⁵⁰ та краєзнавчі пошуки.

Після виходу урядової постанови «Про журнали «Звезда» і «Ленинград»» (14 серпня 1946 р.) і публікацію їх у пресі на партійних зборах СумДПІ відбулося обговорення політичних питань, де члени зібрання закликали до боротьби із історичною концепцією М. Грушевського. 16 вересня 1946 р. на закритих партзборах інституту викладач кафедри марксизму–ленінізму І. Давиденко приписував Д. Нукалову протягування концепції М. Грушевського в навчальний процес⁵¹. 22 вересня 1946 р. у газеті «Більшовицька зброя» вийшла стаття Д. Нукалова «З історії м. Суми»⁵². Невдовзі з гострою критикою цієї публікації виступив секретар обкому та міському КП(б)У І. Іванов. Останній звинуватив директора Сумського педінституту в тому, що опублікована ним стаття написана «за схемою буржуазного націоналіста Грушевського». Секретар також звертав увагу на те, що Д. Нукалов у своїх лекціях з історії України не розкривав «шкідливі буржуазно-націоналістичні погляди Грушевського і їх класову суть. У викладанні суспільних дисциплін відсутнє пов'язування із сучасністю, немає достатньої політичної

⁴³ ДАСО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 90. Арк. 184.

⁴⁴ Нукалов Д. Основне – висока трудова дисципліна і організованість. *Більшовицька зброя*. 1943. 17 серпня. № 13. С. 2.

⁴⁵ ДАСО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 88. Арк. 1.

⁴⁶ Митинг в Сумах. *Вечерняя Москва*. 1943. 13 серпня. № 216. С. 1.

⁴⁷ ДАСО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 81. Арк. 1.; Спр. 85. Арк. 9–243в.

⁴⁸ Архів Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка (далі – Архів СумДПУ імені А.С.Макаренка). Книга наказів. 1943–1944. Арк. 3213в.

⁴⁹ ДАСО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 126. Арк. 44.

⁵⁰ Нукалов Д. Екзамен в педінституті. *Більшовицька зброя*. 1945. 28 липня. № 147. С. 2.

⁵¹ ДАСО. Ф. П-1690. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 13–14.

⁵² Нукалов Д. З історії м. Суми. *Більшовицька зброя*. 1946. 22 вересня. № 189. С. 2, 4.

загостреності. В інституті не розгорнута як слід боротьба за чистоту марксистсько-ленінської теорії». Д. Нукалов змушений був визнати «свої помилки», публічно покаятися та виправити становище в інституті⁵³.

30 жовтня 1946 р. на зібранні партактиву СумДПІ, було розглянуто рішення бюро Обкому КП(б)У від 19 жовтня 1946 р. «Про неправильні, безсистемні та помилково надруковані в обласній газеті «Більшовицька зброя» статті директора Сумського педінституту» та відзначено, що він недостатньо вимогливий до підлеглих, недостатньо виховував колектив у дусі комуністичного відношення до справ, критики, самокритики⁵⁴.

У 1946–1947 рр. працював над брошурою «Історія партизанського руху на Сумщині» та книгою «Історія м. Суми», котрі були включені до науково-дослідного плану інституту з перспективою дисертаційного дослідження⁵⁵. На підсумковій конференції навчального закладу 24–27 січня 1947 р. доповідь Д. Нукалова «З історії м. Суми» охарактеризовано позитивно з зазначенням певних недоліків⁵⁶.

Адміністративна робота, значне академічне перенавантаження, особисті проблеми суттєво позначалися на його науково-дослідницькій роботі. На засіданні вченої ради інституту від 14 березня 1947 р. він прохав перенести термін складання кандидатського мінімуму на березень 1948 р.⁵⁷ (червень 1947 р. склав історію СРСР (відмінно), березень 1948 р. – німецьку мову (посередньо), після закінчення в 1947 р. вечірнього університету марксизму-ленізму зараховано діалектичний матеріалізм)⁵⁸. У 1947–1948 навчальному році дисертаційне дослідження Д. Нукалова затверджено під назвою «Конституційно-демократична партія в російській революції 1905–1907 рр.» по кафедрі історії СРСР Київського університету імені Тараса Шевченка, науковим керівником призначено проф. А. Введенського. Дослідження планувалося виконати до 1950 р., з асигнуванням у розмірі 3000 крб.⁵⁹ Зміна тематики наукової роботи була пов'язана із тим, що Д. Нукалов замість історії УРСР став викладати історію СРСР. У 1949 р. тему дисертаційної роботи було змінено на «Селянський рух на Харківщині у 1905–1907 роках». При цьому передбачалося до кінця навчального року підготувати не менше 60% наукової роботи, а в квітні 1950 р. заслухати й обговорити перший розділ дисертації⁶⁰. Однак, завершити наукову роботу він так і не зміг, через систематичне зловживання алкогольними напоями, що призвело до низки проблем у кар'єрі.

17 лютого 1947 р. наказом заступника міністра освіти УРСР О. Русько директору СумДПІ Д. Нукалову було вказано на недостатню підготовку до

⁵³ Збори партійного активу міста Суми. *Більшовицька зброя*. 1946. 26 жовтня. № 213. С. 2.

⁵⁴ ДАСО. Ф. П-1690. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 23.

⁵⁵ ДАСО. Ф. Р-2817. Оп. 3. Спр. 2. Арк. 85.

⁵⁶ ДАСО. Ф. Р-2817. Оп. 3. Спр. 10. Арк. 28.

⁵⁷ ДАСО. Ф. Р-2817. Оп. 3. Спр. 16. Арк. 160.

⁵⁸ ДАСО. Ф. Р-2817. Оп. 3. Спр. 14. Арк. 148.

⁵⁹ ДАСО. Ф. Р-2817. Оп. 3. Спр. 19. Арк. 2 зв., 13.

⁶⁰ ДАСО. Ф. Р-2817. Оп. 3. Спр. 24. Арк. 109.

лекційних занять низки лекторів і поставлено завдання «врахувати всі зазначені недоліки та виправити їх, ґрунтовно поліпшити їх керівництво навчально-виховною та науковою роботою»⁶¹. До дирекції інституту були зауваження за припущені порушення бюджетно-фінансової дисципліни. Проте вони були зумовлені тяжкими умовами післявоєнної розрухи. На момент відновлення роботи СумДПІ у жовтні 1943 р. навчальному закладу дістався частково зруйнований гуртожиток. Низку приміщень інституту міська влада передала іншим закладам та організаціям, у результаті заняття проводилися в приміщеннях середніх шкіл⁶². До призначення Д. Нукалова на посаду директора, становище навчального закладу не суттєво покращилося. Відбудова Сумського педінституту продовжувалося до кінця 1940-х років і впродовж всього цього часу керівництво установи зіштовхувалося із серією серйозних проблем. Результати перевірки (29 листопада – 13 грудня 1946 р.) фінансово-господарської діяльності інституту відобразились у наказі заступника Міністра освіти УРСР О. Філіпова від 17 січня 1947 р., були відзначені перевитрати окремих статей кошторису: службові відрядження, утримання приміщень, особливо, утримання автотранспорту. Для завезення палива інститут використовував передану міськвиконкомом вантажну автомашину марки «Форд», зламаний двигун котрої не могли відремонтувати наявні державні майстерні. Перед дирекцією інституту постав вибір: маючи зламаний транспорт лишитися можливості завезення палива для зимового опалення, або ж придбати новий двигун на приватному ринку за суттєво завищеною ціною. Навчальний заклад придбав двигун вартістю 4 тис. крб., що становило майже третину від всіх закупок на приватному ринку впродовж 1946 р.⁶³ Відзначимо, що саме завдяки управлінській діяльності Д. Нукалова матеріальне становище Сумського педагогічного інституту в значній мірі покращилося.

Однак, у наказі № 1769 заступника Міністра освіти УРСР О. Русько від 6 вересня 1948 р. директор Сумського педінституту був звинувачений у бюрократичному ставленні до виконання своїх обов'язків. З метою своєчасного проведення ремонтів Сумського, Конотопського, Глухівського та Лебединського інститутів, МО УРСР було доручено Сумському педінституту реалізацію у липні 1948 р. одного залізничного вагону віконного скла. У наказі зазначалося, що Д. Нукалов і головний бухгалтер В. Санжаровський по бюрократичному поставилися до цього доручення. Замість того, щоб негайно виставити акредитив Лисичанському склозаводові, лише 20 липня розпочав непотрібну формально-бюрократичну переписку із заводом, внаслідок чого плановий вагон був

⁶¹ ДАСО. Ф. Р-2817. Оп. 3. Спр. 1. Арк. 179.

⁶² Буряк С. А. Відбудова та розвиток матеріально-технічної і навчально-методичної бази історичних факультетів та відділів при педагогічних інститутах УРСР (1943–1945 рр.). *Гілея: науковий вісник*. 2014. Вип. 87. С. 120.

⁶³ ДАСО. Ф. Р-2817. Оп. 3 Спр. 22. Арк. 59, 67.

анульований, а інститути залишилися без скла⁶⁴. Дана подія стала офіційною підставою для звільнення Д. Нукалова з посади директора СумДПІ, хоча дійсною причиною було його систематичне пияцтво⁶⁵. Про зазначений факт неодноразово згадувалося на зібраннях парторганізації інституту. Наприклад, у виступі завідувача кафедри літератури М. Семиволоса вказувалося, що «після війни упродовж низки років Д. Нукалов поводив себе негідно. Будучи директором інституту, часто був п'яним, на партійних зібраннях голосував обома руками. Випадків було багато і це призвело до того, що його звільнили з посади директора інституту. Крім того його знає все місто. І коли він з'являється п'яним, то відомо буває всьому місту»⁶⁶.

Після звільнення із посади директора 6 вересня 1948 р., він залишався працювати в якості старшого викладача кафедри історії СРСР. За сумісництвом викладав історію ВКП(б) у вечірньому університеті марксизму-ленінізму при Сумському міськкомі КП(б)У⁶⁷.

У вересні 1949 р. було заарештовано старшу викладачку кафедри літератури СумДПІ Л. Кауфман. Причиною її арешту був інтимний зв'язок із начальником аеропорту Ревіним, котрий в свою чергу походив із «соціально-ворожого елемента» та шантажував подружжя Л. Кауфман і Я. Циколь фотографіями порнографічного характеру, вимагаючи велику суму грошей. Причетність Д. Нукалова до «справи Кауфман» полягала у тому, що він був добре знайомий із Ревіним, їх часто бачили разом у пивних і одного разу Ревін нібито демонстрував йому порнографічні фотографії⁶⁸. На зібраннях парторганізації навчального закладу розпочалися обговорення цієї справи та пошуки винних. Сам Д. Нукалов категорично заперечував висунуті йому обвинувачення і стверджував, що бачив Ревіна двічі у 1948 р. та ще раз у серпні 1949 р.⁶⁹

Уже в листопаді 1949 р. рішенням партійного зібрання інституту колишній директор отримав догану за пияцтво та попередження, що у випадку продовження зловживання алкоголем буде поставлене питання про його перебування на роботі та лавах партії⁷⁰. Невдовзі, постановою партійного бюро СумДПІ від 29 грудня 1949 р. Д. Нукалова направлено на примусове лікування від алкогольної залежності до спеціалізованої лікарні Львова, де він перебував із 2 лютого до 15 березня 1950 р.⁷¹ Директор Сумського педінституту Г. Носко в листі до заступника Міністра освіти УРСР О. Русько писав: «Відповідно до вашого розпорядження Сумський інститут передав справу старшого викладача кафедри історії СРСР Д. Нукалова для

⁶⁴ ДАСО. Ф. Р-4962. Оп. 1. Спр. 39. Арк. 87.

⁶⁵ ДАСО. Ф. П-1690. Оп. 1. Спр. 12. Арк. 71.

⁶⁶ ДАСО. Ф. П-1690. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 62.

⁶⁷ ДАСО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 187. Арк. 19.

⁶⁸ ДАСО. Ф. П-1690. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 101, 102.

⁶⁹ ДАСО. Ф. П-1690. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 69.

⁷⁰ ДАСО. Ф. П-1690. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 74.

⁷¹ ДАСО. Ф. П-1690. Оп. 1. Спр. 12. Арк. 71.

прикомандирування до річної аспірантури. Рішення вченої ради з цього питання не було. Дирекція інституту не може рекомендувати його кандидатуру з наступних причин: Д. Нукалов продовжує зловживати алкоголем, його часто можна бачити на вулиці у нетверезому стані, іноді через це він зриває лекції в інституті. За появу у п'яному вигляді в інституті партійні збори оголосили йому догану. Партійне бюро інституту та міськком партії вирішили направити Д. Нукалова до спеціалізованої лікарні на лікування»⁷².

Рис. 2. Викладачі Сумського інституту удосконалення кваліфікації вчителів і делегати від народної освіти Курської області. Д. Нукалов (сидить перший праворуч), 1954 р.
(фото із альбому КЗ СОІППО)

Повернувшись із лікування, Д. Нукалов продовжував пиячити. Зважаючи на його алкогольну залежність, що призвела до призупинення роботи над підвищенням наукової кваліфікації і внаслідок скорочення штатів за рахунок викладачів без наукового ступеня, наказом дирекції від 22 червня 1950 р. з 1 вересня того ж року звільнений з навчального закладу⁷³. З цього приводу директор

⁷² ДАСО. Ф. Р-2817. Оп. 3. Спр. 63. Арк. 148.

⁷³ Архів СумДПУ імені А. С. Макаренка. Книга наказів. 1950. Арк. 182.

інституту Г. Носко прохав заступника Міністра освіти УРСР І. Гуленко, призначити Д. Нукалова викладачем історії СРСР в іншому інституті, вважаючи, що це дозволить йому позбутися алкогольної залежності. 10 липня 1950 р. надійшла відповідь від заступника начальника управління кадрів МО УРСР М. Безносика в якій вказувалося, що задовольнити прохання немає можливості у зв'язку із відсутністю вакансій⁷⁴.

Враховуючи заслуги Д. Нукалова перед СумДПУ, із 1 вересня 1950 р. його призначено на посаду старшого викладача історії СРСР на півставки по заочному відділу⁷⁵. Наказом директора педінституту від 17 серпня 1951 р. передбачалось переведення із заочного відділення на основну роботу в навчальному закладі за умови повного припинення зловживання алкоголем⁷⁶. Однак, незважаючи на неодноразові попередження, він й надалі продовжував з'являтися в стінах навчального закладу та громадських місцях у стані алкогольного сп'яніння. Так, 20 серпня 1951 р. «він звернувся до міліції та заявив, що у нього вкрадено гроші чоловіком (давнім знайомим оперуповноваженим), з котрим він випивав. Пізніше з'явився в цей же відділок міліції та відмовився від своїх слів». 30 серпня відбувся розгляд цього питання на зібранні парторганізації інституту та ухвалено рішення про виключення Д. Нукалова з лав партії за систематичні п'янки⁷⁷, а розпорядженням директора Г. Носко від 29 серпня 1951 р. звільнено із роботи в інституті, починаючи з 14 вересня 1951 р. як такого, що не відповідає вимогам вищої школи⁷⁸. Після цього він деякий час пропрацював викладачем у Сумському інституті удосконалення кваліфікації вчителів. 19 листопада 1954 р. Д. Нукалов покінчив життя самогубством шляхом самоповішення⁷⁹.

Висновки. Вивчення життєвого шляху Д. Нукалова полягає у необхідності інтеграції його біографії в широкий контекст радянської освітньої політики, політичної репресивності та ідеологічного тиску, що дозволить глибше зрозуміти взаємодію особистості й соціуму в умовах тоталітарного режиму.

Аналіз і введення в обіг широкого кола архівних документів дозволило в достатній мірі реконструювати життя та діяльність Д. Нукалова. Встановлено, що більшу частину свого життя (1931–1941 рр., 1943–1954 рр.) він працював у м. Суми, де обіймав високі викладацькі, адміністративні та партійні посади. Особлива увага сконцентрована на громадсько-політичній діяльності, наукових пошуках, викладанні у Сумському машинобудівельному технікумі (березень 1934 р. – січень 1939 р.), управлінні Сумським державним педагогічним інститутом (липень 1940 р. – вересень 1941 р. та листопад 1944 р. – вересень 1948 р.). У загальному контексті

⁷⁴ ДАСО: Ф. Р-2817. Оп. 3. Спр. 63. Арк. 96, 99.

⁷⁵ Архів СумДПУ імені А. С. Макаренка. Книга наказів. 1950. Арк. 255.

⁷⁶ Архів СумДПУ імені А. С. Макарека. Книга наказів. 1951. Арк. 308.

⁷⁷ ДАСО. Ф. П-1690. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 111–114.

⁷⁸ Архів СумДПУ імені А. С. Макарека. Книга наказів. 1951. Арк. 320.

⁷⁹ ДАСО. Ф. Р-7641. Оп. 1. Спр. 890. Арк. 30.

біографії визначено внесок Д. Нукалова, як очільника інституту в його розбудову та функціонування у повоєнний період. Розкрито основну причину руйнації кар'єри та життя досліджуваної особистості.

Перспективними напрямками подальшої науково-пошукової роботи є деталізація біографічних відомостей про Д. Нукалова та його суспільно-політичної та наукової діяльності.

REFERENCES

- Avkhutska, S. O., & Semeshyn, E. V. (2020). Profesorsko-vykladatskyi sklad istorychnoho fakultetu Sumskoho pedahohichnoho instytutu (1938–1956) [Professor-teaching staff of the Faculty of History of Sumy Pedagogical Institute (1938–1956)]. *Ucheni Zapiski Tavriiskoho Natsionalnoho Universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Seriia: Istorychni Nauky*, 31(70), 4, 1–8 [in Ukrainian].
- Buhrii, V. (2019). Vidnovlennia orhanizatsiinykh zasad istorychnoi nauky u pedahohichnykh instytutakh Ukrainy (druha polovyna 40-kh rr. XX st.) [Restoration of organizational foundations of historical science in pedagogical institutes of Ukraine (second half of the 40s of the XX century)]. *Istorychna Pamiat*, 2(41), 66–72 [in Ukrainian].
- Buhrii, V. (2023). *Istorychna osvita i nauka v Sumskomu derzhavnomu pedahohichnomu universyteti imeni A. S. Makarenka (1924–2019)* [Historical education and science at Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko (1924–2019)]. Sumy: FOP Tsoma S. P. [in Ukrainian].
- Buhrii, V. S., & Yarosh, N. V. (2020). Povoieni realii povsiakdennoho zhyttia vykladachiv kafedr istorii Sumskoho pedahohichnoho instytutu (druha polovyna 40-kh – pochatok 50-kh rr. XX st.) [Post-war realities of the daily lives of history department lecturers at Sumy Pedagogical Institute (second half of the 1940s – early 1950s)]. *Ucheni Zapiski Tavriiskoho Natsionalnoho Universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Seriia: Istorychni Nauky*, 31(70), 1, 8–12 [in Ukrainian].
- Buriak, S. A. (2014). Vidbudova ta rozvytok materialno-tekhnichnoi i navchalno-metodychnoi bazy istorychnykh fakultetiv ta viddiliv pry pedahohichnykh instytutakh URSR (1943–1945 rr.) [Reconstruction and development of the material-technical and educational-methodical base of history faculties and departments in pedagogical institutes of the Ukrainian SSR (1943–1945)]. *Hileia: Naukovyi Visnyk*, (87), 117–122 [in Ukrainian].
- Fishyrovych, A. (1937, July 12). Likviduvaty nepysmennist [Eliminate illiteracy]. *Bilshovytska Zbroia*, (159), 4 [in Ukrainian].
- Zbory partiinoho aktyvu mista Sumy [Meeting of the party activists of Sumy]. (1946, October 26). *Bilshovytska Zbroia*, (213), 2 [in Ukrainian].
- Korzh, L. (1999). *Istoriia stanovlennia i rozvytku Sumskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu im. A. S. Makarenka* [History of formation and development of Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko]. Sumy: Redaktsiino-vydavnychi viddil SDPU [in Ukrainian].
- Korzh-Usenko, L. (2009). *Sumskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet im. A. S. Makarenka: dosvid, realii, perspektyvy* [Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko: experience, realities, prospects]. Sumy: SumDPU [in Ukrainian].
- Mytynh v Sumakh [Rally in Sumy]. (1943, September 13). *Vecherniaia Moskva*, (216), 1 [in Russian].
- Nukalov, D. (1937, June 20). Holosuemo za pozyku oborony [Voting for the defense loan]. *Bilshovytska Zbroia*, (139), 2 [in Ukrainian].

- Nukalov, D. (1938, June 6). Z davnoho mynuloho m. Sumy [From the ancient past of the city of Sumy]. *Bilshovytska Zbroia*, (128), 4 [in Ukrainian].
- Nukalov, D. (1939, September 18). Komsomol – providnyi dyrektyv Komunistychnoi partii [Komsomol as the leading directive of the Communist Party]. *Bilshovytska Zbroia*, (200), 2 [in Ukrainian].
- Nukalov, D. (1940, January 22). Selianski vystupy na Sumshchyni v 1905 rotsi [Peasant uprisings in the Sumy region in 1905]. *Bilshovytska Zbroia*, (18), 2 [in Ukrainian].
- Nukalov, D. (1943, August 17). Osnovne – vysoka trudova dytsyplyna i orhanizovanist [The main thing is high labor discipline and organization]. *Bilshovytska Zbroia*, (13), 2 [in Ukrainian].
- Nukalov, D. (1945, July 28). Ekzameny v pedinstytuti [Exams at the Pedagogical Institute]. *Bilshovytska Zbroia*, (147), 2 [in Ukrainian].
- Nukalov, D. (1946, September 22). Z istorii m. Sumy [From the history of the city of Sumy]. *Bilshovytska Zbroia*, (189), 2, 4 [in Ukrainian].